

УДК: 159.923.2 – 053.6.

© В. А. Лавріненко, 2021

orcid.org/ 0000-0003-4531-7127

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.1.227219>

ЛАВРІНЕНКО Віталій Анатолійович

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ПРОЦЕСІ ТРЕНІНГУ

У статті аналізуються особливості динаміки показників смислової сфери учасників програми розвитку ціннісно-смислової сфери. Представлено актуальні наукові дослідження ролі субкультур у сучасному суспільстві, напрямки наукових пошуків в площині впливу активності в неформальних об'єднаннях на формування смислової сфери підлітків.

Описано призначення та змістовне наповнення програми розвитку ціннісно-смислової свідомості підлітків-неформалів у контексті інтеграції їх комунікативного досвіду в субкультурах. Проаналізовано показники динаміки смисложиттєвих орієнтацій, структурних та змістовних характеристик смислової сфери і вираженості смисложиттєвої кризи підлітків, які приймали участь в апробації програми.

Ключові слова: ціннісно-смислова сфера, смислова сфера, неформальні об'єднання, підлітки-неформали, структурні та змістовні характеристики смислової сфери, програма розвитку ціннісно-смислової сфери підлітків-неформалів, смисложиттєві орієнтації підлітків-неформалів.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей смислової сфери підлітків-неформалів та розробка методичних засобів її оптимізації набуває особливої актуальності останнім часом. Це пов'язано з властивою сучасному суспільству ціннісно-смисловою кризою, яка пронизує усі сфери людського буття і призводить до проявів життєвої дезорієнтації молоді. За умов суттєвих змін у суспільстві, що відображають переорієнтацію цінностей, комерціоналізацію життя та плюралізм ідей, відбувається поширення молодіжних субкультур, у яких підлітки отримують соціальний досвід та самореалізуються. Комунікативний досвід підлітка, отриманий

внаслідок активної участі у діяльності неформальних угруповань впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістовне наповнення його ціннісно-сміслової сфери, розкриваючи виражені ознаки смисложиттєвої кризи.

Ефективне подолання ціннісно-смілової кризи підлітків із неформальних об'єднань часто вимагає психологічного супроводу, оскільки вони характеризуються більш вираженими та генералізованими ознаками даної кризи, порівняно з іншими підлітками. До того ж, сам факт вступу до неформальних об'єднань часто і є проявом вираженої ціннісно-смілової кризи молоді особистості і виступає своєрідним шляхом її подолання.

Мета даної статті – описати динаміку показників смілової сфери підлітків із неформальних об'єднань у процесі апробації програми розвитку ціннісно-смілової свідомості підлітків-неформалів у контексті інтеграції їх комунікативного досвіду в субкультурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях проблема молодіжних субкультур розглядається з різних точок зору. Одними із найбільш типових завдань, що постають перед науковцями при вивченні сучасних субкультур і неформальних рухів, є їх співвідношення із пануючою у суспільстві культурою та вплив на становлення молоді особистості. Так, науковці визначили, що: взаємодія різних субкультур відзначається на загальному рівні розвитку культури суспільства, а молодіжна субкультура відіграє особливе значення в її динаміці (Лисенко, 2015); молодіжна субкультура відіграє роль специфічного «каналу зв'язку» між молодію особистістю і суспільством, через який підліток інтеріоризує знання закономірностей існування людини у світі, засвоює відповідні соціальні ролі, віднаходить свій неповторний сенс життя (Левікова, 2006); відображають особливий спосіб соціалізації молоді, неможливий у сім'ї, підкорений не «протекторату дорослих», а стихійному формуванню (Седих, Моргун, 2019). Загалом, активне виникнення та розгортання неформальних рухів і підліткових субкультур коріняться в сучасних суспільних процесах, які характеризуються рядом радикальних змін. Ці зміни, на думку К. В. Седих (2016), реалізуються під впливом чинників, до яких вона відносить:

1) перманентний нігілізм, як психологічну основу трансформації суспільної свідомості; 2) постійну маніпуляцію людською свідомістю як норму суспільного життя; 3) філософію маркетингу як творця цінностей Суспільства споживання. Поєднання таких чинників виражається і в осмисленні беззмістовності молодими особистостями, що базується на втраті цінності людського життя та міжособистісних стосунків на протигагу фінансовій орієнтації молоді. Гостро відчуваючи такі зміни у суспільній свідомості, молоді люди усвідомлюють, що властиві їм цінності не завжди можуть бути реалізовані у сучасному суспільстві, активність якого підкорюється філософії споживання. Тому, підлітки обирають молодіжні субкультури як альтернативний сім'ї та школі спосіб «входження у доросле життя».

Особливості впливу субкультур на становлення ціннісно-сміслової сфери особистості підлітка представлені в межах таких наукових пошуків вчених: 1) вивчення загальних засад впливу субкультури на становлення ціннісно-сміслової сфери неформалів (О. А. Ліщинська, Н. В. Мокич, Н. В. Мужанова, В. Р. Павелків); 2) розкриття особливостей смислової сфери, цінностей і комунікації підлітків-представників романтико-ескапістських субкультур (М. В. Гриньова, Л. Д. Заграй); 3) вивчення характеристик ціннісно-сміслової сфери представників агресивних субкультур (М. О. Белашова, О. В. Товканець, В. І. Мироненко); 4) означення ідентифікаційних механізмів підлітків у середовищі субкультури (Л. Д. Годорів, Н. І. Яворська). Так, Л. П. Журавльова, Н. В. Мужанова (2018) зауважують, що ціннісно-смілова сфера учасників неформальних субкультур має відмінні ознаки від системи смислів пересічних громадян, які вважають своє життя більш осмисленим, спрямованим, наповненим і структурованим. У дослідженні В. Р. Павелків (2019) висвітлюється сутність концепції дії деструктивного поля молодіжних субкультур на особистість підлітка. Він зауважує, що деструктивно-агресивне поле субкультури впливає на підлітка через два канали зв'язку: дію сил групи як цілісної системи та сукупність особистісних процесів, зорієнтованих на приєднання індивіда до спільноти. Конвергенція цих систем об'єднує значну кількість психологічних механізмів, що забезпечують процес інтеграції

підлітка у молодіжну спільноту. Особлива роль субкультури в формуванні інтерпретаційних схем власної ідентичності підлітків доводиться у дослідженні Л. Д. Тодорів, Н. І. Яворської (2010).

Отже, результати аналізу наукових джерел засвідчують тенденцію підлітків-неформалів до специфічного переживання кризи підліткового віку у вигляді прийняття активної участі у діяльності субкультури. За таких умов неформали часто демонструють прояви смисложиттєвої кризи, дезорієнтації смислової сфери, що актуалізує необхідність застосування із даною категорією молоді спеціально організованих корекційних впливів, спрямованих на оптимізацію показників ціннісно-смислової сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дана публікація відображає окремі аспекти комплексного емпіричного дослідження впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-смислової сфери підлітків, що проводилося протягом 2013-2018 років. У ньому взяли участь 312 респондентів – учнів віком від 12 до 15 років загальноосвітніх навчальних закладів та закладів професійної освіти міста Полтави. За показником статі до вибірки увійшло 214 хлопців та 98 дівчат. До експериментальної групи увійшли 156 підлітків, які входять до неформальних об'єднань «емо», «готи», «футбольні фанати», «скін-хеди», «металісти», «рокери», «панки», «репери». До складу контрольної групи обрані 156 підлітків, які не входять до неформальних груп. Результати дослідження засвідчили, що підлітки із неформальних об'єднань, переважно, характеризуються погано структурованою та дифузною системою ціннісно-смислової свідомості, що виражається у спрощеній інтерпретації подій оточуючої дійсності, соціальної дійсності, вчинків інших людей, непослідовності їх соціальної поведінки та міжособистісних стосунків. Їм характерна виражена смисложиттєва криза, порушення сприйняття себе та відсутність чіткої системи смисложиттєвих настанов (Лавріненко, 2015).

Визначено такі закономірності впливу взаємодії в субкультурах на розвиток ціннісно-смислової свідомості підлітків: більша структурованість середовища субкультури

задає ідеологічні дискурси, які заміщують смисли послідовників і виражаються у відсутності смисложиттєвої кризи; менша структурованість субкультури призводить до продукування нових смислів, що не інтегруються ідеологічними постулатами. Неформали усвідомлюють субкультуру як простір для компенсації нереалізованих прагнень та емоційної підтримки.

Виходячи з окреслених вище особливостей ціннісно-сміслової сфери підлітків-неформалів, її залежності від структурних і змістовних характеристик субкультур доцільним виступає запровадження певних заходів з метою її розвитку. Це передбачає здійснення корекційно-розвивального впливу у двох напрямках: 1) сприяння усвідомленню підлітками системи власних цінностей та смислів на основі подолання проявів беззмістовності та ізоляції; 2) сприяння усвідомленню ролі субкультури у формуванні ціннісно-сміслової свідомості підлітків.

З цією метою нами створена корекційно-розвивальна програма, що базується на провідних принципах екзистенційно-гуманістичного підходу в психології. Дана програма розроблена на основі синтезування наукових поглядів щодо здійснення корекційно-розвивальної роботи (І. В. Вачков, А. Гольдштейн, Ю. М. Ємельянов, А. Г. Лідерс, Т. С. Яценко). Також, створення програми передбачало використання елементів таких наукових доробок сучасних авторів: тренінг ціннісного самовизначення старшокласників (Карпенко, 2018), тренінг розвитку моральної самосвідомості підлітків (Булах, 2009), програма формування ціннісно-сміслових настановлень підлітків (Сошина, 2016), та інші.

Метою програми є формування якісно нового рівня ціннісно-смілової свідомості молоді особистості, зміна її структурних та змістовних компонентів та нове сприйняття меж власного «Я» й соціальної дійсності з урахуванням дискурсів субкультури, що виступатиме основою для переорієнтації системи цінностей, вироблення нових смислів, мотивів, зміни процесів цілепокладання. Дана програма складається з 13 занять, що об'єднані у п'ять модулів.

Перший модуль «Вступна частина» (1 заняття) передбачав процедуру знайомства учасників та визначення цілей, завдань і особливостей роботи під час проходження тренінгу. На даному

етапі було запропоновано визначити правила роботи групи, провести вправи з метою створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери у групі.

Другий модуль «Усвідомлення власної системи цінностей і смислів у взаємодії» (4 заняття) передбачав ознайомлення підлітків із теоретичними знаннями про специфіку ціннісно-сміслової сфери особистості, її залежності від соціального досвіду. Проходження даного модулю передбачає у якості результату окреслення індивідуальної системи особистісних цінностей та смислів підлітків, що досягалось завдяки проходження учасниками ряду вправ на систематизацію системи цінностей та смислів шляхом активізації рефлексивних навичок та діалогу з власним «Моїм достоїнством», «Моя картина світу», «Смисл життя», «Візуалізація цінностей», тощо.

Третій модуль «Конструювання системи нових смислів і цінностей на основі усвідомлення свободи, ізоляції та беззмістовності» (4 заняття) мав на меті подолання беззмістовності існування, що досягається роботою з відношенням до життя, прийняттям соціальної ізоляції і беззмістовності, знаходженням балансу свободи і відповідальності, демонструванням цінності підлітка для інших людей, як важливих смислоутворювальних мотивів життєдіяльності, окресленням ролі міжособистісної взаємодії у структуруванні системи смислів і цінностей. Проходження даного модулю учасниками передбачало стимулювання у учасників смислотвірної активності на основі активізації рефлексивної діяльності в процесі виконання ряду вправ – «Способи уникнення ізоляції», «Досвід ізоляції», «Свобода і відповідальність», «Зіткнення з обмеженнями реальності», «Цінність-смысл-мотив-дія», тощо.

Четвертий модуль «Взаємодія в неформальних об'єднаннях як чинник розвитку ціннісно-сміслової свідомості підлітків» (2 заняття) передбачав роботу з усвідомленням підлітками впливу дискурсів субкультури на їх смисложиттєві орієнтації, окреслення механізмів впливу субкультури на становлення їх ціннісно-смілової сфери, розмежування впливу різних субкультур на становлення системи цінностей і смислів.

У даному модулі учасниками виконуються розроблені нами вправи, спрямовані на усвідомлення впливу дискурсів

субкультури та її організації на розвиток ціннісно-смиислової свідомості. Одна частина вправ даного модулю передбачає усвідомлення ролі впливу змістовного аспекту активності в субкультурах на розвиток ціннісно-смиислової свідомості – «Ідеї субкультури», «Атрибут-смисловий шаблон-вчинок», інша частина вправ дозволяє чітко означити вплив організаційного аспекту взаємодії в субкультурах на розвиток усвідомлення послідовників. Це вправи «Ролі представників субкультури», «Я частина субкультури», тощо. Даний модуль передбачає здійснення корекційно-розвивальних впливів відповідно до визначеної за результатами дослідження вагомої ролі «смислових шаблонів субкультури» в розвитку ціннісно-смиислової свідомості підлітків (Лаврінченко, 2017). Хоча, в даному випадку відбувається певна модифікація впливу таких «шаблонів» – через їх усвідомлення в умовах діалогічності підлітки модифікують власну систему смислів і цінностей, що набувають ознак самодостатності.

П'ятий модуль «Частина інтегрування досвіду» (2 заняття) передбачав інтегрування досвіду отриманого під час проведення тренінгу та вибудування цілісної послідовної системи життєконструювання і вирішення проблем, отримання зворотного зв'язку за результатами тренінгу.

В апробації програми приймали участь 30 підлітків-представників експериментальної групи, обраних за допомогою процедури рандомізації. Тренінг проводився з вдома групами кількісним складом по 15 осіб. У якості показників оцінки ефективності апробації корекційно-розвивальної програми обрано показники смисложиттєвих орієнтацій, вираженості смисложиттєвої кризи та структурної організації системи смислів. Дослідження ефективності програми проводилось з використанням методик «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» (Д. О. Леонт'єв); Методика граничних смислів (Д. О. Леонт'єв); Опитувальник смисложиттєвої кризи (К. В. Карпинський).

У таблиці 1 представлені показники осмислення життя представників експериментальної групи до та після тренінгу.

Таблиця 1

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної групи до та після впровадження програми

Показники	діагностика		t	p
	до тренінгу	після тренінгу		
Смисложиттєві орієнтації	61,39±12	72,44±9	2,35	0,01
Смисложиттєва криза	109,6±21	67±11	2,096	0,01

З таблиці 1 видно, що у результаті впровадження програми у підлітків експериментальної групи показник осмисленості життя підвищився, а показник смисложиттєвої кризи зменшився. Отже, участь підлітків у корекційно-розвивальній програмі мала позитивний вплив на осмисленість життя та інтегрування ціннісно-сислової свідомості.

У таблиці 2 представлені показники смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної та контрольної групи під час другого тестування, адже за результатами констатуючого дослідження було виявлено суттєві відмінності в осмисленні життя та вираженості кризи.

Таблиця 2

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної та контрольної груп після впровадження програми

Показники	діагностика		t	p
	ЕГ	КГ		
Смисложиттєві орієнтації	72,44±9	81,59±8	0,98	-
Смисложиттєва криза	67±11	54±12	1,023	-

Як свідчать дані таблиці 2, результати в експериментальній групі після проходження тренінгу та в контрольній при повторному дослідженні не мають статистичних відмінностей. Тобто, за результатами проходження тренінгу, ціннісно-смилова свідомість неформалів стала більш структурована, рівень осмисленості життя підвищився, а показник смисложиттєвої кризи зменшився, що наближає дані показники в експериментальній групі до показників контрольної.

У таблиці 3 порівняні показники смисложиттєвих орієнтацій представників експериментальної групи після тренінгу та контрольної групи при першому дослідженні.

Таблиця 3

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної групи після впровадження програми та контрольної групи при першому тестуванні

Показники	діагностика		t	p
	ЕГ	КГ		
Смисложиттєві орієнтації	72,44±9	83,64±8,5	1,212	-
Смисложиттєва криза	67±11	56±13	0,988	-

Як свідчать дані таблиці 3, за результатами проведення тренінгу показники осмисленості життя в експериментальній групі не мають суттєвих відмінностей із показниками смисложиттєвих орієнтацій контрольної групи при першому тестуванні. Тобто, порівняння даних таблиць 2 та 3 дає підстави стверджувати, що показники осмисленості життя підлітків контрольної групи не змінилися, а експериментальної – змінилися.

Також, нами порівняні показники структурної організації системи смислів досліджуваних, що виявлено за допомогою методики граничних смислів (Д. О. Леонт'єв) і представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Структурні показники системи смислів досліджуваних експериментальної групи при першому та другому дослідженні

Групи досліджуваних	Компоненти структури смислової сфери досліджуваних, середні значення				
	КГК	КВК	ІЗ	СДЛ	П
до тренінгу	2,02	1,42	0,48	7,65	17,51
після тренінгу	3,04	2,68	0,81	9,56	23,22
t	2,102*	2,308*	0,8	3,211**	3,19**

Примітка: КГК – кількість граничних категорій; КВК – кількість вузлових категорій; ІЗ – індекс зв'язаності; СДЛ – середня довжина смислового ланцюга, П – продуктивність.

Як свідчать дані таблиці 4, за результатами проходження тренінгу досліджувані експериментальної групи мають суттєві відмінності за збільшенням кількості граничних та вузлових категорій, середньої довжини смислових ланцюгів та продуктивності. Показник зв'язаності смислової сфери також збільшився, хоча статистичне доведення такої зміни відсутнє, що можна пояснити розподілом значень індексу.

Вираженість структурних показників системи смислів досліджуваних експериментальної та контрольної групи після апробації програми представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Структурні показники системи смислів досліджуваних експериментальної та контрольної групи другому дослідженні

Групи	Компоненти структури смислової сфери досліджуваних, середні значення				
	КГК	КВК	ІЗ	СДЛ	П
ЕГ	3,04	2,68	0,81	9,56	23,22
КГ	3,06	2,81	0,91	9,63	26,37
<i>t</i>	0,08	0,55	0,07	0,27	1,18

Примітка: КГК – кількість граничних категорій; КВК – кількість вузлових категорій; ІЗ – індекс зв'язаності; СДЛ – середня довжина смислового ланцюга, П – продуктивність.

Як свідчать дані таблиці 5, за усіма показниками структурної організації підсистеми смислів досліджуваних експериментальної та контрольної групи при другому дослідженні статистична відмінність відсутня, і, навпаки, зафіксоване істотне наближення числових показників за методикою виявлення межових смислів. Тобто, за результатами проходження корекційно-розвивальної програми структурна організація смислової сфери досліджуваних неформалів наблизилася до показників контрольної групи.

У таблиці 6 представлені показники структурної організації підсистеми смислів експериментальної груп після впровадження програми та контрольної групи при першому тестуванні.

Як бачимо з таблиці 6, показники структурної організації підсистеми смислів досліджуваних експериментальної групи після апробації програми не мають статистично значимих відмінностей порівняно з даними контрольної групи при першому дослідженні. Це свідчить на користь покращення

показників організації та функціонування системи смислів досліджуваних експериментальної групи, оскільки при порівнянні даного показника в рамках емпіричного дослідження були зафіксовані суттєві відмінності.

Таблиця 6

Структурні показники системи смислів досліджуваних експериментальної групи після впровадження програми та контрольної групи при першому тестуванні

Групи	Компоненти структури смислової сфери досліджуваних, середні значення				
	КГК	КВК	ІЗ	СДЛ	П
ЕГ	3,04	2,68	0,81	9,56	23,22
КГ	3,05	2,79	0,89	9,56	28,64
<i>t</i>	0,03	0,21	0,16	0	1,29

Примітка: КГК – кількість граничних категорій; КВК – кількість вузлових категорій; ІЗ – індекс зв'язаності; СДЛ – середня довжина смислового ланцюга, П – продуктивність.

Порівняння показників змістовних характеристик ціннісно-смислової свідомості підлітків експериментальної групи, виявлених за методикою граничних смислів (Д. О. Леонт'єв) при першому та другому дослідженні представлені в таблиці 7.

Таблиця 7

Показники змістовних характеристик ціннісно-смислової свідомості підлітків експериментальної групи при першому та другому дослідженні

Групи досліджуваних	Індекси контент-аналізу смислів		
	децентрація	рефлексивність	негативність
до тренінгу	0,344	0,112	0,352
після тренінгу	0,366	0,299	0,122
<i>t</i>	0,68	2,89**	2,75**

Як видно з таблиці 7, зафіксовані статистично значиме підвищення показника рефлексивності та зменшення негативізму як змістовних характеристик смислових конструктів підлітків-неформалів за результатами апробації програми. Показник децентрації суттєво не змінився, що доводить вагомість комунікації та діалогічності у процесі розвитку ціннісно-смислової свідомості особистості підліткового віку.

Вираженість таких показників системи смислів досліджуваних експериментальної та контрольної групи після апробації програми представлені в таблиці 8.

Таблиця 8

Показники змістовних характеристик ціннісно-смісловій свідомості підлітків експериментальної та контрольної групи при другому дослідженні

Групи досліджуваних	Індекси контент-аналізу смислів		
	децентрація	рефлексивність	негативність
ЕГ	0,366	0,299	0,122
КГ	0,392	0,109	0,09
<i>t</i>	0,211	2,75**	0,34

Як свідчать результати, представлені в таблиці 8, підліткам експериментальної групи властиві схожі з дітьми контрольної групи показники децентрації та негативізму, при наявності тенденції до переваги рефлексивності серед неформалів. Тобто, за підсумками проходження тренінгу діти експериментальної групи стали більш рефлексивними за представників контрольної групи.

Порівняння показників контент-аналізу системи смислів досліджуваних експериментальної групи при другому дослідженні та контрольної – при першому, представлені у таблиці 9.

Таблиця 9

Показники змістовних характеристик ціннісно-смісловій свідомості підлітків експериментальної групи після апробації програми та контрольної групи при першому дослідженні

Групи досліджуваних	Індекси контент-аналізу смислів		
	децентрація	рефлексивність	негативність
ЕГ	0,366	0,299	0,122
КГ	0,387	0,095	0,105
<i>t</i>	0,108	2,62*	0,29

Як видно з таблиці 9, представники експериментальної групи після тренінгу мають схожі значення децентрації та негативізму порівняно з даними дітей контрольної групи при першому дослідженні. Показник рефлексивності більше

властивий дітям експериментальної групи у порівнянні з першим та другим дослідженням в контрольній групі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Зважаючи на низький рівень осмисленості життя, виражені ознаки смисложиттєвої кризи та порушення ієрархії та зв'язаності показників ціннісно-сміслової сфери представників субкультур розроблено програму розвитку ціннісно-сміслової сфери підлітків-неформалів у контексті інтеграції їх комунікативного досвіду. Метою програми виступало формування якісно нового рівня ціннісно-сміслової свідомості молодшої особистості, зміна її структурних та змістовних компонентів та нове сприйняття меж власного Я й соціальної дійсності з урахуванням дискурсів субкультури. Результати апробації даної програми засвідчили її ефективність шляхом підвищення осмисленості життя неформалів, їх рефлексивності, кількісних характеристик системи смислів при зменшенні проявів смисложиттєвої кризи і негативізму, що доведено методами математичної статистики.

Разом із тим, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблем впливу міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях на розвиток ціннісно-сміслової сфери підлітків та розробки методичних засобів її оптимізації. Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з емпіричним осягненням закономірностей інтегрованого функціонування особистості підлітка-неформала, її життєвої конструктивності та побудови життєвого шляху відповідно до превалюючої ролі неформальної взаємодії у розвитку ціннісно-сміслової сфери молодшої особистості.

Список використаних джерел

- Булах І. С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2009. Вип. 1. С. 115–131.
- Журавльова Л. П., Мужанова Н. В. Особливості ціннісно-сміслової сфери осіб, яку належать до неформальних субкультур. *Український психологічний журнал*. 2018. № 4 (10). С. 53–68.
- Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
- Лавріненко В. А. Особливості ціннісно-сміслової свідомості підлітків із неформальних об'єднань. *Психологія і особистість*. 2015. № 2. Ч. 1. С.168–185.

- Лавріненко В. А. Особливості смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань агресивної та романтико-ескапістської спрямованості. *Психологія і особистість*. 2017. № 1. С. 130–145.
- Лисенко Ю. О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2015. Вип. № 48. С. 109–118.
- Левикова С. И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры). *Вопросы философии*. 2006. № 4. С. 71–79.
- Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки в підліткових субкультурах : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Рівне, 2019. 360 с.
- Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток : навч. посіб. для студентів. 3-е вид. Київ : Слово, 2019. 272 с.
- Седих К. В. Дослідження репрезентації соціально-політичної кризи в суспільній свідомості жителів України в системно-синергетичному підході. *Психологія і особистість*. 2016. № 1. С.53–69.
- Сошина Ю. М. Психологічні особливості формування ціннісно-смислових настановлень у підлітковому віці : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2016. 174 с.
- Тодорів Л. Д., Яворська Н. І. Гендерна специфіка формування інтерпретативних схем оцінювання “Я” підлітками в молодіжній спільноті. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 628–640.

References

- Bulakh, I. S. (2009). Tsinnisni oriientatsii v konteksti osobystisnoi pozytsii suchasnoho pidlitka [Value orientations in the context of the personal position of the modern teenager]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment [International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management]*, 1, 115-131 [in Ukrainian].
- Karpenko, Z. S. (2018). *Aksiologichna psykholohiia osobystosti [Axiological psychology of personality]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Lavrinenko, V. A. (2015). Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi svidomosti pidlitkiv iz neformalnykh ob'iednan [The specificity of value-meaning consciousness of adolescents from informal unions]. *Psykhologhiia i osobystist [Psychology and personality]*, 2(1), 168-185 [in Ukrainian].
- Lavrinenko, V. A. (2017). Osoblyvosti smyslovoi sfery pidlitkiv iz neformalnykh ob'iednan ahresyvnoi ta romantyko-eskapistskoi spriamovanosti [The specificity of meaning sphere of adolescent's

- from informal unions of aggressive and romantic-escapist orientation]. *Psykhohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 1, 130-145 [in Ukrainian].
- Levikova, S. I. (2006). Dve modeli dinamiki cennostej kul'tury (na primere molodezhnoj subkul'tury) [Two models of the cultural values dynamics (on the example of youth subculture)]. *Voprosy filosofii [Philosophy questions]*, 4, 71-79 [in Russian].
- Lysenko, Yu. O. (2015). Vzaiemodiia subkultur u kulturi suspilstva [Interaction of subcultures in the culture of society]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedagogika ta psykhohiia" [Collection of scientific works "Pedagogy and Psychology"]*, 48, 109-118 [in Ukrainian].
- Pavelkiv, V. R. (2019). *Psykhoheneza ahresyvoi ta destruktyvnoi povedinky v pidlitkovykh subkulturakh [Psychogenesis of aggressive and destructive behavior in adolescent subcultures]*. (Ph.D. diss.). Rivne [in Ukrainian].
- Sedykh, K. V. (2016). Doslidzhennia reprezentatsii sotsialno-politychnoi kryzy v suspilnii svidomosti zhyteliv Ukrainy v systemno-synerhetychnomu pidkhodi [Research of the representation of the socio-political crisis in the public consciousness of the inhabitants of Ukraine in the system-synergistic approach]. *Psykhohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 1, 53-69 [in Ukrainian].
- Sedykh, K. V., & Morhun, V. F. (2019). *Delinkventnyi pidlitok: navch. posib. [Delinquent teenager: a textbook]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Soshyna, Yu. M. (2016). *Psykhologichni osoblyvosti formuvannia tsinnisno-smyslovykh nastanovlen u pidlitkovomu vitsi [Psychological peculiarities of formation of value-semantic attitudes in adolescence]*. (Ph.D. diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Todoriv, L. D., & Yavorska, N. I. (2010). Henderna spetsyfika formuvannia interpretatyvnykh skhem otsiniuvannia "Ja" pidlitkamy v molodizhnii spilnoti. *Problemy suchasnoi psykhologii [Problems of modern psychology]*, 9, 628-640 [in Ukrainian].
- Zhuravlova, L. P., & Muzhanova, N. V. (2018). Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi sfery osib, yaku nalezhat do neformalnykh subkultur [Features of the semantic sphere of persons belonging to informal subcultures]. *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal [Ukrainian Psychological Journal]*, 4(10), 53-68 [in Ukrainian].

V. Lavrinenko

DYNAMICS OF ADOLESCENT'S FROM INFORMAL UNIONS MEANING SPHERE INDICATORS IN THE TRAINING PROCESS

The article analyzes the features of value-meaning sphere development program participants meaning sphere dynamics indicators. The role of subcultures in modern society, directions of scientific research in the field of adolescents

meaning sphere formation in informal associations current scientific research are presented.

The adolescent's from informal unions value-meaning consciousness in the context of their communicative experience in subcultures integration development program purpose and content are described. The meaning orientations, meaning sphere structural and content characteristics and the severity of the meaning crisis of adolescents who took part in the approbation of the program dynamics indicators are analyzed.

The program approbation results proved its effectiveness by increasing the meaningfulness of adolescent's from informal unions life, their reflexivity, quantitative characteristics of the meanings system while reducing the meaning of life crisis and negativism manifestations.

Key words: *value-meaning sphere, meaning sphere, informal associations, informal teenagers, structural and content characteristics of meaning sphere, teenagers from informal unions value-meaning sphere development program, teenagers from informal unions meaning-life orientations.*

Надійшла до редакції 15.02.2021 р.